

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 334.68:330.1

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ БАНКРУТСТВА ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

Орловська Ю.В., д.е.н.,
Ількова Н.В.

ДВНЗ “Придніпровська державна академія будівництва та архітектури”

В статті наведено результати дослідження теоретичних підходів до визначення банкрутства як економічної категорії. Визначено, що сучасна наука не дає достатньо повного уявлення про теоретично-методологічне підґрунтя економічної категорії “банкрутство”. Найвні дослідження або носять загальний характер, або ідентифікація дефініції банкрутства відбувається за рахунок визначення законодавчих підстав та порядку провадження справи про банкрутство. В результаті дослідження тотожності понять банкрутства та неспроможності з позиції економічної теорії отримано висновок, що категорія “фінансова неспроможність” відповідає багатоаспектній та суперечливій практиці застосування терміну “банкрутство”. Визначено, що на рівні економічної теорії існує синергетичний зв'язок ринкової кон'юнктури товарів та капіталів з конкуренцією різних видів власності, власників і підприємницьких структур. Саме за рахунок зміни власників з метою здійснення ефективної виробничої діяльності інститут банкрутства забезпечує конкурентоспроможність та економічне зростання національної економіки, а також стабілізує економічні відносини. Обґрунтовано, чому подальші дослідження повинні бути спрямовані на критичний аналіз існуючих методик діагностики банкрутства.

Ключові слова: інститут банкрутства, фінансова неспроможність, нестабільність, права власності, конкуренція, економічні суб'єкти

UDC 334.68:330.1

THE FEATURES OF BANKRUPTCY AS AN ECONOMIC CATEGORY

Orlovska Yu., Dr. of Econ.Sc.,
Ilkova N.

Pridniprovsk state academy of civil engineering and architecture, Dnipro

The article presents the results of a study of theoretical approaches to the definition of bankruptcy as an economic category. It is determined that modern science does not give a sufficiently complete picture of the theoretical and methodological basis of "bankruptcy". Existing studies are either of a general nature or identify the definition of

bankruptcy with the definition of the legal basis and the procedure for conducting a bankruptcy case. As a result of studying the equality of the concepts of bankruptcy and insolvency (in terms of economic theory), it was concluded that the category of "financial insolvency" corresponds to the multidimensional and contradictory practice of applying the term "bankruptcy". It is determined that, at the level of economic theory, there is a synergistic connection between the market situation of goods and capital and the competition between different types of property, owners and business structures. Through changing owners for the purpose of efficiency in economic activity, the bankruptcy institute ensures the competitiveness and economic growth of the national economy, as well as stabilizes economic relations. It is substantiated why further research should be aimed at a critical analysis of existing methods of diagnosing bankruptcy.

Keywords: bankruptcy institute, financial insolvency, instability, property rights, competition, economic subjects

Актуальність проблеми. Впродовж останнього десятиліття нестабільність у світовій економіці сприяє формування такого середовища, характерною рисою якого є різке зростання числа банкрутств підприємств на тлі уповільнення темпів економічного розвитку. Практика свідчить, що українська економіка на мікрорівні відчуває сильний вплив зовнішньої макроекономічної циклічності, екзогенних параметрів кризових явищ, та ендогенних, які відрізняються подвійною природою (ймовірнісною та цільовою). З іншого боку, національні підприємства мають власну внутрішню циклічність як складний взаємозв'язок відтворювальних процесів та конкурентних переваг.

В умовах невизначеності зовнішнього середовища вихід підприємств з кризи пов'язаний з реалізацією великої кількості управлінських заходів щодо структурних перетворень, фінансової політики, вибору методів фінансового оздоровлення, здійснення яких неможливе без системного розуміння поточних кризових процесів на підприємстві. Отже, кризи та банкрутства неминучі в ринковій економіці й надзвичайно мінливі, що зумовлює безперервний пошук якісно нових теоретичних та практичних моделей їх прогнозування та обґрунтування результативних інструментів впливу на різних рівнях управління. Це актуалізує питання вивченні та переосмисленні змісту дефініції "банкрутство" як економічної категорії з метою розробки адекватних

сучасним реаліям механізмів упередження та ідентифікації банкрутства українських підприємств.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. В основу дослідження теоретико-методологічних основ банкрутства як економічної категорії покладено праці відомих закордонних та вітчизняних вчених-економістів, серед яких такі автори, як: Альтман Е. [16], Боровські М. [7], Бірюков О. [1], Галенко О. [2], Григор'єва Т. [3], Олсон Дж. [17] Продіус І. [7], Панчук Л. [6], Пінк Ф. [10], Підлипний Ю. [9], Цар О. [12], Храпкіна В. В., Чучко О. П. [14], Шумпетер Й. [15], Хайек Ф. [13]. Отримані опрацювання складають теоретичну та методологічну основу для проведення даного дослідження. Але в сучасних умовах наукова література не дає достатньо повного уявлення про теоретично-методологічне підґрунтя категорії “банкрутство”. Наявні дослідження або носять загальний характер або ідентифікація дефініції банкрутства відбувається за рахунок визначення законодавчих підстав та порядку провадження справи про банкрутство. Тому високо оцінюючі внесок віще вказаних вчених й отримані ними результати дослідження, слід констатувати, що питання теоретичних засад, видів та рівнів, причин та наслідків банкрутства потребують більш ґрунтового аналізу.

Отже **метою дослідження** є аналіз особливостей існуючих теоретичних підходів щодо визначення банкрутства як економічної категорії з метою більш повного розуміння масштабність явища за сучасних умов розвитку економіки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Аналіз показує, що інститут банкрутства має багатовікову історію, причому юридичне та правове закріплення норм його застосування, як правило, йшло поряд з практичною реалізацією процедур банкрутства. Наприклад, першим законом, призначеним для боротьби з неспроможністю в Англії, вважається Акт 1543 р. який в подальшому досить часто піддавався редакції та удосконаленню відповідно до трансформації ринкових відносин. У США основи законодавства про банкрутство були закладені одночасно з прийняттям Конституції у 1787 р., при цьому регулювання відносин неспроможності було у компетенції Конгресу.

В українській законотворчій практиці перший варіант Закону України “Про банкрутство” редагувався вже багато разів. Він був ухвалений в 1992 році, а в 1999 році він був змінений в такій редакції:

«Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон). У 2011 р. було прийнято нову редакцію Закону, яка набула чинності 18 січня 2013 року і в ній збережено практично всі процедури в межах справ про банкрутство, що існували в попередній редакції. Так, до боржника і тепер застосовуються, крім позасудової санації, наступні судові процедури банкрутства: розпорядження майном боржника, мирова угода, санація (відновлення платоспроможності) боржника, ліквідація банкрута [8]. Водночас у цьому Законі порівняно з попередньою його редакцією законодавець надав іншого визначення низці вживаних у ньому термінів. У контексті даного дослідження найбільшої уваги заслуговує визначення банкрутства — це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Законом, грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури [5, с. 3]. Варто зазначити що економічну сутність категорії банкрутства слід визначати не лише в юридичному, а також й економічному та соціальному аспектах.

Але з метою проведення більш ґрунтовного дослідження по-перше слід визначити чи є поняття банкрутство та неспроможність тотожними з позиції економічної теорії. Оскільки, як було наведено вище, у законодавчих актах банкрутство підприємства та неспроможність ототожнюються. На нашу думку, дані поняття певним чином взаємопов'язані й банкрутство впливає з неспроможності, проте, неспроможність визначається через результати діяльності підприємства, а банкрутство через рішення арбітражного суду. З іншого боку, якщо банкрутство виникає в результаті стійкої неплатоспроможності боржника, то неспроможність є результатом неможливості виконати вимоги кредиторів за поточними грошовими зобов'язаннями. У разі неспроможності можна говорити лише про тимчасову фінансово-економічну кризу (ситуації, коли матеріальні ресурси компанії використовуються неефективно) або кризу менеджменту, тобто про неефективне використання матеріальних, фінансових, людських та інших ресурсів, що характеризує низьку компетентність управлінців та неадекватність управлінських рішень вимогам зовнішнього середовища. В

результаті низької компетенції менеджерів або корисливого допущення вищезгаданих помилок неспроможність набуває прояву банкрутства.

Варто зазначити, що економічна концепція банкрутства заснована на принципі пріоритету економічного змісту відносин у сфері банкрутства над їх юридичною формою. Дія даного принципу виражається в тому, що головна увага приділяється ситуації, при якій проблема неплатоспроможності стає настільки критичною, що боржник не може продовжувати свою діяльність. Дослідження економічного змісту категорії банкрутства, таким чином передбачає, що необхідно чітко сформулювати критерії, які дозволять охарактеризувати фінансовий стан боржника. Отже, одним із головних елементів економічної концепції банкрутства виступає концепція фінансової неспроможності. Термін «фінансова неспроможність» пропонуємо використовувати для позначення банкрутства як особливого фінансового стану боржника.

Відзначимо, що фрагменти економічної концепції банкрутства, як і окремі аспекти концепції фінансової неспроможності, використовуються в науковій літературі доволі часто але майже безсистемно. Проблема полягає в тому, що в одних дослідженнях автори не акцентують увагу як пріоритетній концепції банкрутства. В інших випадках фінансова неспроможність порівнюється з поняттями дефолту та фінансових труднощів. Крім того, понятійний апарат існуючих досліджень в переважній більшості випадків еkleктично поєднує економічні та юридичні аспекти аналізу. У зв'язку з цим підкреслимо, що діагностика банкрутства повинна бути орієнтована на концепцію фінансової неспроможності, тобто відповідати принципу пріоритету економічного змісту над юридичною формою, що в першу чергу має знаходити адекватне відображення в трактуванні ключових категорій - банкрутство, фінансова неспроможність, дефолт, фінансова криза. Детальний розгляд змісту та взаємозв'язку даних термінів буде здійснено у подальшому. У контексті досягнення мети даного дослідження визначимо, що категорія «фінансова неспроможність» в цілому відповідає багатоаспектній та суперечливій практиці застосування терміну «банкрутство» в академічній спільноті.

Варто зазначити, що інститут банкрутства з позиції економічної теорії є частиною системи визначення та захисту прав власності в рамках ринкової економіки, який регулює виробничі відносини шляхом

встановлення порядку виникнення та припинення права власності на засоби виробництва. Слід зазначити, що чітко визначені права власності є основою конкурентної економіки, тому головною функцією інституту банкрутства є регулювання відносин власності при формальній або реальній зміні власника. Отже інститут банкрутства призначений перш за все коригувати ситуацію фінансової неспроможності таким чином, щоб сукупна величина об'єктів власності у всіх задіяних економічних суб'єктів після банкрутства була б не менше, ніж до процедури банкрутства. Оскільки зменшення доходу від використання власності, призводить до втрати економічними суб'єктами стимулів до діяльності, та, в кінцевому рахунку, до кризи.

В світовій практиці процедура банкрутства - це конфлікт інтересів власників, кредиторів, держави та інших зацікавлених осіб. Частіше всього порівняльний аналіз систем регулювання процедури банкрутства в країнах з розвинутою економікою здійснюється за наступними напрямками: спрямованість концепції регулювання банкрутства; її основний зміст; основні правові інструменти регулювання банкрутства; можливість оздоровлення суб'єктів господарювання, передбачена законодавчою базою, та формування плану оздоровлення; органи, що регулюють банкрутство, їх компетенції й функції [7].

В економічній літературі дослідження відносин при реалізації процедури банкрутства найчастіше зводиться до аналізу практики його застосування та методів реалізації. Між тим в сучасних умовах господарювання виникає питання більш глибокого аналізу сутності самої категорії банкрутства, яка пов'язана з об'єктивними основами його виникнення, а саме, з конкуренцією та правами власності. На зв'язок конкуренції та власності вказували ще К. Маркс і Ф. Енгельс. На їхню думку, конкуренція є об'єктивною закономірністю капіталістичного товарного виробництва, так як кожне підприємство економічно є відособленим в силу панування приватної власності на засоби виробництва [4].

Банкрутство є неминучим наслідком конкуренції. Ця думка простежується в роботах багатьох теоретиків ще в ХІХ - початку ХХ ст. Саме з другої половини ХІХ ст. в розвинених країнах почали відбуватися природні процеси концентрації і централізації виробництва та капіталу. Варто зазначити, що про значення конкуренції на ринку згадував ще

А. Сміт (на прикладі банківської сфери). Він зазначав, що вільна конкуренція рівним чином змушує всіх банкірів виявляти більшу люб'язність в їх операціях зі своїми клієнтами, щоб їх суперники не переманили останніх до себе [11].

Еволюціонування ринкової економіки призводить до посилення конкуренції в конкурентних галузях, а трансформація виробничого процесу під впливом НТП призводить до виникнення нового виду конкуренції, який заснований на інноваційному розвитку [15]. Саме Й. Шумпетер робить висновок про те, що рушійною силою конкуренції є загроза банкрутства. Тобто поруч з усуненням некомпетентних економічних суб'єктів та застарілих застарілих способів економічної діяльності можливість банкрутства загрожує також іншим суб'єктам, підштовхуючи їх до ефективних дій більш ефективно, ніж система санкцій.

У 30-х роках ХХ ст. в економічній науці почала переважати кейнсіанська школа, і питання дослідження вільної конкуренції відійшли на другий план. Але вже в 70-80 рр. ХХ ст. інтерес до неї знов відродився, і це є заслугою перш за все неокласиків, особливо Ф. Хайєка та М. Фрідмана. Саме Ф. Хайек пропонує розглядати конкуренцію як механізм відкриття певних фактів, які без її впливу залишалися б нікому невідомими або, які б майже не використовувалися в виробничо-збутових процесах [13]. Іншими словами, у конкурентній боротьбі виграють (є економічно більш ефективними) не ті підприємства, у яких рівень виробничі витрати менший, а ті, хто володіє інформацією (тобто несе менші трансакційні витрати). Розвиваючи цю думку, можна зробити висновок, що недосконалість конкуренції, яка викликана, перш за все, асиметрією інформації, породжує банкрутство. З іншого боку, конкуренція виступає як зовнішня сила, що змушує товаровиробників підвищувати продуктивність праці на своїх підприємствах, а також розширювати виробництво, збільшувати накопичення тощо.

У той же час, необхідно розуміти, що основа конкурентоспроможності, звичайно, знаходиться в самому процесі виробництва, в його прогресі, вдосконаленні. Водночас вона також виступає як конкуренція товарів та послуг, робочої сили, капіталів та технологій тощо. Тобто учасники конкуренції діють на ринку, перш за все,

як власники тих чи інших цінностей, незалежно від того, вироблені чи ці цінності ними самими, або створені іншими.

Характер взаємозв'язку банкрутства та власності дещо інший. Якщо банкрутство та конкуренція перебувають у прямому причинно-наслідковому зв'язку (є конкуренція, значить, є і банкрутство), то між банкрутством та відносинами власності можна простежити більш складну залежність, в якій на перше місце виходить проблема ефективності. Відомо, що структура прав власності визначається співвідношенням витрат та очікуваних результатів, тобто економічною ефективністю підприємства. Через призму такого підходу також необхідно розглядати соціальну та структурну сторони власності, а саме її розподіл між різними видами власників, між галузями та підприємствами, причому особливої уваги потребує динаміка різних видів власності, яка є невідривною від взаємодії конкурентних сил. Отже, інститут банкрутства є свого роду легальним економічним механізмом оновлення та реформування підприємств, за рахунок найбільш ефективного перерозподілу власності. Постійна можливість настання банкрутства виступає потужним стимулом для більш ефективної роботи всіх суб'єктів та структур економічних відносин, гарантуючи одночасно інтереси, як кредиторів, так і держави, що виступає в ролі загального регулятора ринку. При цьому різноманітні труднощі компаній в цілому, і банкрутство зокрема, служать певними індикаторами неефективності попереднього розподілу прав власності, виявляючи нездатність певного конкретного власника виконувати свою економічну функцію оптимальним чином. Процес видалення неефективного власника і заміни його кращим суб'єктом, який здатний здійснювати більш ефективну виробничу діяльність, становить елемент закономірного поступального еволюціонування відкритої ринкової економіки. Цим інститут банкрутства забезпечує конкурентоспроможність та економічне зростання національної економіки, а також стабілізує економічні відносини.

Висновки. Підводячи підсумки, можна сказати, що на рівні економічної теорії існує зв'язок між банкрутством, правами власності та конкуренцією. Саме інститут банкрутства призначений коригувати ситуацію фінансової неплатоспроможності таким чином, щоб сукупна величина об'єктів власності у всіх задіяних економічних суб'єктів після банкрутства залишилася б не менше, ніж до процедури банкрутства.

Тобто, ключовим питанням банкрутства є ефективність використання власності, що можна сказати і про конкуренцію. В цілому, конкуренція надає суперечливий вплив на результати використання власності: з одного боку, позитивний (активізуючи її суб'єктів), з іншого - негативний (розоряючи значну кількість підприємців, вимагаючи додаткових витрат). Отже в синергетичному зв'язку з ринковою кон'юнктурою товарів та капіталів завжди існує та діє конкуренція різних видів власності, власників і підприємницьких структур. Економічний прогрес також певною мірою визначається динамікою прав власності, одним з конкретних механізмів якої і є банкрутство. Враховуючі те, що питання банкрутства є досить актуальними для українських підприємств у контексті відновлення платоспроможності, подальші дослідження будуть спрямовані на критичний аналіз існуючих методик діагностики банкрутства, базисом яких, на нашу думку, є фундаментальні положення про кризові процеси на макро- і мікрорівні економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бірюков О.М. Транскордонні банкрутства: проблеми і шляхи розв'язання [Текст]: монографія / О. М. Бірюков. – К.: Вид-во видавничо-поліграфічний центр Київський університет, 2008. –318 с.
2. Галенко О.М. Обліково-аналітичні аспекти банкрутства підприємств України: [монографія] / Галенко О.М. – К.: КНЕУ, 2008. – 264 с.
3. Григорьева Т.И. Финансовый анализ для менеджеров: оценка, прогноз: Учебник/ Т.И. Григорьева. – М.:Юрайт,2013.– 462 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: В 30 т. – 2 е изд. – М.: Гос политиздат, 1955. – Т. 4. – 615 с.
5. Науково-практичний коментар Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [текст] / Д. В. Журавльов, С.В. Петков, Ю. В. Скакун та ін. – К. : «Центр учбової літератури», 2017. – 352 с.
6. Панчук Л. В. Реорганізація ТНК як засіб запобігання банкрутству / Л. В. Панчук // Міжнародна економічна політика. – 2012. – У 2-х ч. – Частина 1. – С. 552-559.
7. Продиус, И. П. Формирование стратегии предотвращения банкротства на предприятии [Текст]: монография / И. П. Продиус, А. А. Дорошук. – Одеса: Из-во Одесского юридического института НУВД, 2003. – 136 с.

8. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 18.01.2013 № 4212-УІ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4212-УІ>
9. Підлипний Ю. Особливості аналізу ймовірності банкрутства в умовах кризи [текст] /Ю. Підлипний// Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. – 2017. –Випуск 1 (49). – Т.2. – С. 254-258
10. Пінк, Ф. Професія фахівця з питань банкрутства та законодавство у Великобританії [Текст] / Ф. Пінк; пер. з англ. О. Г. Тарасенко. – К.: Преса України, 2000. – С. 117–131.
11. Смит А. Начала политической экономики и налогового обложения. Глава II. «О деньгах как особой части общих запасов общества или об издержках для поддержания национального капитала» [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/6404>.
12. Цар, О. Світовий досвід оздоровлення неплатоспроможних підприємств та можливості його застосування в Україні [Текст] / О. Цар // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 2(41). – С. 34–42.
13. Хайек Ф. Конкуренция как процедура открытия // Мировая экономика и международные отношения. – 1989. – № 12. – С. 6–14.
14. Храпкіна В. В., Чучко О. П. Адаптація світового досвіду антикризового управління в Україні //Технологический аудит и резервы производства –2015. – № 1/7(21). – С.42-49
15. Шумпетер Й.А. Капитализм, социализм и демократия: пер. с англ. – М.: Экономика, 1995. – 540 с.
16. Altman E.I.Predicting Financial Distress of Companies: Revising the Z-Score and ZETA Models. - N.Y .Inverstly, July,2000. – 609 p.
17. Ohlson J. Financial ration and the pro,abilistic of bankruptcy//Journal of Accounting Research.18 (1980) (1) P.118